

Izvorni znanstveni rad

UDK 321.01 321.7

Rawlsovo shvaćanje političkog liberalizma kao (proceduralne) pravičnosti

ALAN UZELAC*

Sažetak

John Rawls svoju je teoriju pravednosti (theory of justice) u novijim radovima revidirao, izražavajući je sada kao teoriju političkog liberalizma. Ovaj rad analizira tri osnovne značajke takve teorije kao teorije (političke) pravednosti (fairness), te nastoji pokazati konzekvencije primjene Rawlsovog poimanja političkog liberalizma kao transcendentalnog okvira za racionalnu političku diskusiju na hrvatski politički kontekst.

Na Rawlsovu su se teoriju od samog početka pozivali filozofi, politolozi i političari različitih provenijencija, između ostalih i oni koji bi se prema svom samorazumijevanju ili vanjskim parametrima mogli opisati kao liberali.

Ipak, ono što je za njegove recentne radove indikativno - i što ih čini naročito podjednako za razmatranje na skupu kojemu je ambicija baviti se suvremenim liberalizmom - jest činjenica da je sam Rawls u posljednjih dvadesetak godina, od izlaska *Teorije pravednosti*, svoju teoriju pravednosti kao *fairnessa* sve više formulirao u terminima političkog liberalizma. Ovo prebacivanje težišta zanimljivo je iz više razloga.

Ponajprije, neki autori koji su sebe poimali kao izvorne - čak i radikalne - liberale (liberterijance), njegovo su djelo kritizirali kao nesuglasno liberalnim principima (usp. Nozick)¹; kritika je išla do toga da se odricala i sama mogućnost zasnovanja teorije pravednosti kao liberalne teorijske pozicije.

S druge strane, očito je da je Rawls, potaknut nekim kritikama, svoju teoriju pravednosti nakon objavljivanja *A Theory of Justice* djelomično suzio, ograničivši je na *političku* koncepciju pravednosti. Između tako definirane koncepcije pravednosti i političkog liberalizma može se, smatra Rawls, gotovo staviti znak jednakosti.

¹ V. Nozick, *Anarchy, State, and Utopia*, New York 1974.

* Alan Uzelac, asistent na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu

Politička koncepcija pravednosti ima prema Rawlsu tri osnovne značajke:

1. Subjekt političke koncepcije pravednosti je tzv. *osnovna struktura društva*: predmet je takve teorije pravednosti uspostavljanje konzistentnih načela za ustrojstvo političkih, društvenih, privrednih i pravnih ustanova u *modernoj predstavničkoj demokraciji*;

2. Način predstavljanja političke teorije pravednosti je izlaganje prihvatljive koncepcije samo za temeljnu strukturu, i ne uključuje "širu povezanost s bilo kojom moralnom doktrinom"; Rawlovim riječima: "politička je koncepcija modul, bitni sastavni dio koji odgovara različitim racionalnim političkim doktrinama koje postoje u društvu;

3. Sadržaj političke teorije pravednosti kao pravičnosti (ili sadržaj političkog liberalizma) izražen je "u pojmovima određenih temeljnih ideja impliciranih u javnoj političkoj kulturi demokratskog društva".²

Već iz ovih navoda može se uvidjeti kako je Rawlova koncepcija pravednosti bitno neutralna - prema svojoj osnovnoj intenciji - u odnosu na različite i suprotstavljene religijske, filozofijske, moralne i mogli bismo reći *stranačke* doktrine. Štoviše, Rawls smatra da bi sve takve racionalne doktrine trebale dati potporu njegovu konceptu uređenja temeljne strukture društva. U tom smislu, shema društvene kooperacije suglasna principima pravičnosti (ili političkog liberalizma) morala bi imati podršku *preklapajućeg konsenzusa (overlapping consensus)*.

Zašto je tako - pitanje je u koje u ovom izlaganju neću ulaziti; samo usput apominjem da je osnovna Rawlova postavka da bi racionalne individue u izvjesnom hipotetičkom položaju (tzv. *original position* izvorni položaj), u kojem sklapaju dogovor o temeljnim načelima organizacije društva, morale doći do istih zaključaka, ako bi u takvom izvornom položaju bile lišene saznanja o svome osobnom statusu u budućem društvu, odnosno ako bi bile lišene saznanja o parametrima na temelju kojih bi mogle procijeniti konkretne implikacije ugovornih temeljnih načela na njihov osobni položaj u budućem društvu (*veil of ignorance*). U ovim postavkama, koje su, naglašavam, bitno proceduralne i naslonjene na Kanta, recentniji Rawls se mnogo ne razlikuje od svoje dobro poznate teorije iz ranijih tekstova i *Teorije pravednosti*.

Ono što je bitnije jest promjena u naglascima - promjena u leksici i tehničkim terminima (ali ne samo u njima).

Prvo što kao zaključak želim predložiti jest evidentna implikacija iz iznesenih teza: onaj tko se želi pozivati na Rawlsa, morao bi preuzeti i njegovo tumačenje političkog liberalizma kao transcendentalnog okvira za racionalnu političku diskusiju. Drugim riječima, morao bi prihvatiti činjenicu (pa i inzistirati na njoj) da je politički liberalizam zajednički temelj na kojem se kreće zajedno s drugim, inače konkurentskim ili suprotstavljenim, gledištima. To je ono što Rawls često naziva i pozadinskim utemeljenjem, odnosno pozadinskim ustanovama, a ne politička platforma koju bi jedna partikularna moralna ili politička opcija suprotstavljala drugoj.

² Usp. John Rawls, *Politički liberalizam*, Zagreb: Biblioteka, 4-1994, str. 3-4 (prijevod iz Rawls, *Political Liberalism*, New York, 1993.).

Drugi je zaključak da bi dosljedni rawlsijanac, ako bi to želio ostati, morao zastupati Rawlsove principe kao nužne konzekvencije procedure racionalnog izbora definirane pravilima sklapanja društvenog ugovora. Preciznije, iako se skup osnovnih načela koje Rawls navodi može iz perspektive povijesti političkih doktrina činiti nekoherentnim, ona zajedno čine sustavan sklop koji se organizira oko ideje *fairnessa* (pravičnosti) unutar koje su sve te ideje i principi povezani. Utoliko je točna u posljednje vrijeme često iznošena teza da liberalna načela više nisu jednoznačno i simplicistički određena, ali - pozivajući se na Rawlsa - trebalo bi možda precizirati i reći da ona nisu i ne čine nepovezan konglomerat raznorodnih ideja i stavova koji bi se mijenjao ovisno o aktualnom pragmatičkom i političkom kontekstu.

Za treći zaključak valja još malo zaviriti u Rawlsa. Već je spomenuto da se jedna od promjena u iznošenju Rawlsove *Teorije pravednosti* sastoji u uvođenju novih ključnih riječi i prenošenju nekih naglasaka. Za razliku od "filozofskijeg" i "spekulativnijeg" koncepta *Teorije pravednosti*, u novijim radovima Rawls je "političkiji" i "empiričniji", tako da u prvi plan sve više izbija pojam "javne političke kulture demokratskog društva".³ Kao što je već rečeno, jedna je od značajki njegove teorije političkog liberalizma/pravednosti/pravičnosti da želi izraziti implicitne stavove prisutne u takvoj političkoj kulturi. Implicira se, dakle, prethodno postojanje - makar i difuznog i nedorečenog - slaganja oko nekih temeljnih liberalnih načela i načina funkcioniranja nekih temeljnih političkih ustanova. Ovime je izvučena dodatna konzekvencija iz ranije Rawlsove teze da principi pravednosti moraju odgovarati našim unaprijed formiranim, promišljenim prosudbama (*considered judgements*), to jest da je proces dolaženja do osnovnih principa rekurzivan - da "politička koncepcija mora biti podudarna s našim promišljenim uvjerenjima na svim razinama općosti uz odgovarajuće promišljanje". Ova teza kod Rawlsa je u ranijim radovima još bila poznata kao doktrina "refleksivnog ekvilibrija".

Iz toga se nameće pitanje: je li moguće - i što se u tom slučaju događa - da "javna politička kultura demokratskog društva" u konkretnom slučaju uopće ne postoji ili je tako raslojena da se oko osnovnih principa dobro uređenog društva - naročito oko liberalnih principa - ne može postići ni najtanji "preklapajući konsenzus"? Bi li tada i politički liberalizam kao pozadinski okvir ustanova koje određuju i omeđuju racionalnu političku diskusiju, pao u vodu? Rawlsov odgovor zacijelo bi ipak bio negativan. Naime, paralelno uz pojam "javne političke kulture", Rawls rabi i ideju "javnog uma", koja je ovaj put normativna, a ne empirijska. Rečeno u još jačim terminima, javni je um kantovski ideal, ideal za koji se treba zalagati bez obzira na aktualne činjenice i mogućnost njegove provedbe. Taj ideal "javnog uma" sastoji se u "pripravnosti na izlaganja naše političke misli i ophođenje jednih s drugima u pojmovima političkih vrijednosti za koje se razborito može očekivati da će ih drugi prihvatiti kao suglasne s njihovom slobodom i jednakošću kao građanina".⁴ "Javni um" utoliko nalaže svim racionalnim individuama i njihovim organizacijama da rade na uspostavljanju i održavanju "javne političke kulture" utemeljene na premisama pravednosti kao *fairnessa*, odnosno političkog liberalizma.

³ Usp. Rawls, *Politički liberalizam*, op. cit., str. 4.

⁴ *Ibid.*, str. 11.

Pokušajmo sada čitav ovaj rawlsovski okvir prevesti i aplicirati na hrvatski kontekst. Politički liberalizam koji proizlazi iz premisa proceduralne pravičnosti Rawls je pregnantno sadržajno odredio kao "principe koji nalažu da osnovna struktura društva uspostavi određene temeljne slobode za sve, te da osigura da društvene i ekonomske nejednakosti djeluju na dobrobit onih koji su u najgorem položaju, i da pruži pravične šanse svima". Takav politički liberalizam nije u normalnim uvjetima, prema Rawlsovu samorazumijevanju, prikladan da bude stranačka doktrina ili stranački program. Tome su dva razloga: prvo, zato što je sadržajno nedovoljno određen; naime, odnosi se samo na "prethodna pitanja" uređenja osnovne strukture društva; drugo, zato što bi se po prirodi morao nalaziti u pozadini programa svih racionalnih političkih stranaka, pa bi tada bio i izuzet iz mogućnosti aktualnog političkog sporenja.

Iz svih dosad iznesenih referata, a i iz našeg osobnog saznanja, očito je da se situacija u Hrvatskoj ne može *stricto sensu* opisati kao normalna. U tom smislu možda se otvaraju perspektive iz kojih bi i rawlsovski politički liberalizam mogao u domaćem političkom diskursu još uvijek biti podesan predmet javne kontroverze. Situacija, naime, u Hrvatskoj još podsjeća na empirijski oblik sklapanja društvenog ugovora: okvir društva je naime (ili smo mi u to barem uvjereni) postavljen, no još nije u potpunosti ispunjen sadržajima. Akti koji bi trebali definirati društveni ugovor su, doduše, većim dijelom doneseni, no počevši s Ustavom - njihova interpretacija i praktično poštivanje još nisu stabilizirani. Utoliko, moguće je - pa možda i potrebno - da nakon prve faze u kojoj je dominirao pokret-stranka za uspostavu općeg teritorijalno-političkog okvira nastupi druga faza u kojoj bi dominirao pokret-stranka koji bi nastojao na formuliranju i uspostavljanju osnovnih principa "dobro uređenog društva" i stvaranju "javne političke kulture" utemeljene na tim principima - principima političkog liberalizma u rawlsovskom smislu. Dakako da bi ispunjenje te povijesne misije bilo ujedno i rastvaranje i samoukidanje takvog pokreta, jer bi se tek potom mogle stvoriti pretpostavke za klasične političke i stranačke programe, a osnovno utemeljenje - pravična pravila igre u organizaciji i djelovanju temeljnih društvenih ustanova, bili bi manje ili više neupitno javno dobro.

Osnovni problem pritom sadržan je u tome što svi oni zainteresirani za uspostavu takvih pravičnih pravila igre društvene kooperacije u političkoj zajednici ne mogu računati na podršku "vela neznanja" (*veil of ignorance*). Isto tako, situacija u kojoj se - još uvijek - zaključuje društveni ugovor u Hrvatskoj nije (naravno ni bilo gdje drugdje) hipotetički izvorni položaj. Stoga će pragmatički i politički razlozi često dolaziti u suprotnost s principijelnim stavovima. Na prevladavanju sukoba te dvije opcije - pri čemu bi principijelni stavovi ipak trebali imati prednost - pokazat će se ozbiljnost i iskrenost nastojanja na uspostavi načela političkog liberalizma, a dugoročno o tome ovisi i "dugotrajni opstanak stabilnoga društva slobodnih i jednakih državljana ipak duboko podijeljenih razumnim religijskim, filozofijskim i moralnim doktrinama" u Hrvatskoj.

Alan Uzelac

*RAWLS' CONCEPT OF POLITICAL LIBERALISM
AS (PROCEDURAL) JUSTICE*

Summary

John Rawls has revised his theory of justice in his recent works and turned it into a theory of political liberalism. This article analyses three basic aspects of that theory as the theory of (political) fairness and is an attempt to document the consequences of the application of Rawls' concept of political liberalism as a transcendental framework for a rational political debate within Croatian political context.